

STUDIA OBSZARÓW WIEJSKICH
2019, tom 54, s. 69–79
<https://doi.org/10.7163/SOW.54.4>

KOMISJA OBSZARÓW WIEJSKICH
POLSKIE TOWARZYSTWO GEOGRAFICZNE
www.ptgeo.org.pl

INSTYTUT GEOGRAFII I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA
POLSKA AKADEMIA NAUK
www.igjz.pan.pl

Rolnictwo społeczne jako nowa funkcja obszarów wiejskich z perspektywy europejskiej i polskiej

Social farming as a new function of rural areas from the European and Polish perspective

Elżbieta Subocz

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski, Wydział Nauk Społecznych
ul. Szrajbera 11, 10-007 Olsztyn
elzbieta.subocz@uwm.edu.pl

Zarys treści: Przedmiotem rozważań w artykule jest idea rolnictwa społecznego. Według Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego rolnictwo społeczne jest innowacyjnym podejściem łączącym dwie koncepcje: rolnictwo wielofunkcyjne oraz usługi społeczne i/lub opiekę zdrowotną na poziomie lokalnym. Rolnictwo społeczne jest szansą na poprawę samopoczucia jednostek i integrację osób zagrożonych wykluczeniem społecznym. Stwarza nowe możliwości zatrudnienia i dywersyfikacji źródeł dochodów dla mieszkańców obszarów wiejskich. Idea rolnictwa społecznego rozwija się od wielu lat w krajach Europy Zachodniej, natomiast w Polsce występuje w pionierskiej formie. W artykule przedstawiono cele rolnictwa społecznego, usługi społeczne realizowane w jego ramach, kategorie beneficjentów oraz formy ich wsparcia. W tekście zaprezentowano także studia przypadku realizowane w wybranych krajach europejskich. Dalsza część artykułu została poświęcona aspektom prawnym zakładania oraz funkcjonowania gospodarstw opiekuńczych w Polsce.

Słowa kluczowe: rolnictwo społeczne, obszary wiejskie, usługi społeczne, gospodarstwa opiekuńcze.

Rolnictwo społeczne – definicja, cele, beneficjenci i formy terapii

Przedmiotem rozważań w niniejszym artykule jest idea rolnictwa społecznego. Artykuł stanowi odpowiedź na pytania: jakie są cele rolnictwa społecznego? W jaki sposób usługi społeczne w ramach rolnictwa społecznego są zorganizowane, kim są beneficjenci usług oraz jakie są formy ich wsparcia? W tekście zaprezentowano przykłady inicjatyw realizowanych w wybranych krajach europejskich. Dalsza część artykułu została poświęcona aspektom prawnym zakładania oraz funkcjonowania gospodarstw opiekuńczych w Polsce.

Współczesne przemiany, jakie zachodzą na wsi, w nieunikniony sposób wiążą się z przemianą samego rolnictwa. Pojawia się kwestia wielofunkcyjności rolnictwa, czyli spełniania przezeń więcej niż jednej funkcji. Wielofunkcyjność współczesnego gospodarstwa rolnego wiąże się nie tylko z tradycyjną produkcją żywności, lecz także z działalnością pozarynkową niezwiązaną z produkcją, a istotną z punktu widzenia społecznego, kulturowego czy ekologicznego (Kajdanek 2012). Owa wielofunkcyjność rolnictwa wpisuje się w koncepcję

zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich, w którym dąży się jednocześnie do poprawy warunków życia ludności i prowadzenia działalności gospodarczej, nie naruszając przy tym zasobów wsi, takich jak: środowisko naturalne czy dziedzictwo kulturowe (Roszkowska-Mądra 2009).

Według opinii Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego (EKES): „rolnictwo społeczne to innowacyjne podejście łączące dwie koncepcje: rolnictwo wielofunkcyjne i usługi społeczne/opiekę zdrowotną na poziomie lokalnym. W ramach produkcji rolnej przyczynia się do poprawy samopoczucia i integracji społecznej osób o szczególnych potrzebach” (*Opinia...* 2013, s. 1). Termin rolnictwo społeczne jest często używane zamiennie z pojęciami: rolnictwo opiekuńcze, gospodarstwo opiekuńcze, zielona opieka, rolnictwo dla zdrowia, terapia rolnicza. W artykule te pojęcia traktowane są jako synonimy. J. Sempik i in. (2010) definiują zieloną opiekę jako rodzaj interwencji, a zarazem proces, który ma na celu poprawę lub promocję zdrowia fizycznego i psychicznego w otoczeniu natury. Inicjatywy podejmowane w zakresie rolnictwa społecznego stanowią połączenie produkcji rolnej z usługami zdrowotnymi i/lub społecznymi. Usługi tego rodzaju mogą być świadczone w rodzinnych gospodarstwach wiejskich (które będą szczególnym przedmiotem zainteresowań w niniejszym artykule) lub w placówkach publicznych (np. szpitalach, ośrodkach rehabilitacyjnych, szkołach, domach opieki). Działalność prowadzona w ramach rolnictwa społecznego ma jeden wspólny cel, który EKES określił jako: „reintegracja społeczna osób zagrożonych wykluczeniem społecznym, generująca tym samym znaczną wartość dodaną dla społeczeństwa i gospodarki” (*EESC Opinion...* 2012).

W opinii J. Desein i B. Bock (2010, za: *Overview of Social Farming...* 2010), istnieją trzy podejścia/dyskursy dotyczące rolnictwa społecznego, które są używane do definiowania pojęcia, postrzegania samej idei, jej wdrażania i regulowania w różnych krajach. Są to: wielofunkcyjne rolnictwo, zdrowie publiczne i inkluzja społeczna. W dyskursie o wielofunkcyjnym rolnictwie, zielona opieka postrzegana jest jako część sektora rolnego, „nowe” źródło dochodów gospodarstw rolnych i jedna z wielu nowych funkcji, które rolnictwo może spełnić w zurbanizowanym społeczeństwie. W dyskursie na temat zdrowia publicznego zielona opieka jest postrzegana jako jedna z wielu czynności, które mogą zapewnić opiekę i leczenie, czyli przywrócenie zdrowia i jego ochronę, zapobieganie chorobom i promocję zdrowia. W ramach tego modelu rolnicy mogą być zaangażowani jako dostawcy usług ekologicznych, ale nie są postrzegani jako terapeuci. Zielona opieka może odbywać się w różnych miejscach, lecz zawsze pod opieką pracowników służby zdrowia. Z kolei w trzecim dyskursie o integracji społecznej, zielona opieka to nie tylko leczenie osób mających problemy zdrowotne, lecz obejmuje także takie działania, jak: wizyty szkolne, aktywizację społeczną osób bezrobotnych, więźniów lub byłych narkomanów. Ponadto, promując udział w produkcji żywności i doświadczanie przyrody, zielona opieka przyczynia się do indywidualnego zdrowia i dobrego samopoczucia, a także do spójności i integracji społecznej. Świadczeniodawcy oferując pomoc tym, którzy żyją na marginesie społeczeństwa, sprawiają, że nowoczesne społeczeństwo jest bardziej inkluzywne.

F. Di Iacovo i D. O'Connor (2009) są zdania, że rolnictwo społeczne może być inspirującym przykładem dla zrównoważonego rozwoju rolnictwa wielofunkcyjnego, gdyż stwarza właścicielom gospodarstw rolnych możliwość zaangażowania się w inne sektory (jak np. edukacja, zdrowie) oraz budowania nowych sieci znajomości i powiązań, które mogą być pomocne w promowaniu produkcji. Zmienia także postrzeganie rolnictwa wśród szerszego społeczeństwa i stanowi dywersyfikację źródła dochodów rolników w zamian

za świadczone usługi. Ponadto, może mieć wpływ na wiele innych aspektów rolnictwa oraz jego związki ze społeczeństwem, takie jak m.in.: korzyści dla beneficjentów usług, innowacje w rolnictwie (również w pomocy społecznej, opiece zdrowotnej i edukacji); nowe trwałe powiązania między rolnictwem, społeczeństwem i zdrowiem; poprawa kapitału społecznego na wsi, poprawa usług socjalnych na obszarach wiejskich.

Zarówno wśród praktyków, jak i teoretyków, panuje zgoda, iż rolnictwo społeczne dotyczy wszelkich działań wykorzystujących zasoby rolnicze w celu generowania lub promowania usług społecznych na obszarach wiejskich (*Overview of Social Farming...* 2010). Jest to szczególnie istotne w przypadku terenów wiejskich odległych od miast, w których instytucje opieki publicznej często nie istnieją lub ich działalność jest niewystarczająca, niedostępna bądź niskiej jakości (Di Trapani i in. 2014, za: Lanfranchi i in. 2015).

Usługi w ramach rolnictwa społecznego mogą obejmować np. rehabilitację osób niepełnosprawnych fizycznie lub intelektualnie, aktywizację zawodową osób długotrwale bezrobotnych, resocjalizację więźniów lub byłych osadzonych, terapię osób uzależnionych, usługi opiekuńcze dla osób starszych, chorych i samotnych, pomoc dla dzieci i młodzieży nieprzystosowanej społecznie. Formy wsparcia są różnorodne: od terapii wspomagananej przez zwierzęta do pomocy edukacyjnej na bazie ogrodów lub gospodarstw dydaktycznych (tab. 1). Tego typu działalność wymaga oczywiście nakładów finansowych i, w zależności od adresatów wsparcia, ścisłej współpracy z placówkami pomocy społecznej, służby zdrowia, placówkami edukacyjnymi, resocjalizacyjnymi, instytucjami rynku pracy, placówkami zajmującymi się terapią osób uzależnionych, organizacjami rolniczymi i działającymi na rzecz rozwoju obszarów wiejskich, trzecim sektorem itp. Rolnicy, którzy są zainteresowani prowadzeniem takiej działalności, muszą odbyć odpowiednie szkolenia, zaangażować do pracy dodatkowe osoby i/lub skorzystać z pomocy wolontariuszy; powinni też dostosować pomieszczenia w ramach swojego gospodarstwa do potrzeb beneficjentów oraz wyposażyć te pomieszczenia w odpowiedni sprzęt i materiały.

Tabela 1. Beneficjenci i formy terapii w ramach rolnictwa społecznego w krajach europejskich

Beneficjenci	Formy i miejsca terapii
<p>Osoby wymagające opieki zdrowotnej, w tym:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Niepełnosprawni fizycznie • Osoby z zaburzeniami psychicznymi (np. pacjenci szpitali psychiatrycznych) • Uzależnieni od alkoholu lub narkotyków, byli alkoholicy, narkomani • Osoby starsze cierpiące na demencję, chore <p>Osoby korzystające z usług społecznych, w tym:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Więźniowie osadzeni w zakładach karnych, byli więźniowie • Osoby bezdomne • Długotrwale bezrobotni • Osoby zmęczone pracą zawodową • Osoby samotne • Dzieci i młodzież mająca specjalne potrzeby edukacyjne (np. z autyzmem) • Młodzież nieprzystosowana społecznie 	<ul style="list-style-type: none"> • Terapia wspomaganą przez zwierzęta gospodarskie (np. konie) • Ćwiczenia fizyczne na łonie przyrody • Ogrodnictwo lecznicze (pielęgnacja ogrodu) • Praca w gospodarstwie rolnym (np. zajmowanie się drobiem, trzodą chlewną) • Lecznicze krajobrazy (natura jako pozytywny bodziec oddziałujący na człowieka) • Ogrody lub gospodarstwa dydaktyczne (głównie dla dzieci, które mogą poznawać zwierzęta i rośliny oraz zasady ich hodowli i uprawy) • Tereny/szkołki leśne

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Bombach i in. (2015); Dessein i Bock (2010); Di Iacovo i O'Connor (2009); Di Trapani i in. (2014); Elings (2012); Hassink i Van Dijk (2006); Hine i in. (2008); Lanfranchi i in. (2015); Leck i in. (2015); *Overview...* (2010); Sempik i in. (2010).

Idea rolnictwa społecznego ma swoją długą tradycję i nie jest nowym zjawiskiem. Już w średniowieczu więzienia, szpitale i klasztory wykorzystywały środowisko naturalne do celów terapeutycznych (Elings 2012). W czasach współczesnych wykorzystywanie np. zwierząt gospodarskich lub domowych w celu terapii osób niepełnosprawnych jest powszechnie stosowaną metodą przynoszącą pozytywne efekty dla zdrowia. Znane są też przypadki resocjalizacji młodocianych niemieckich przestępców na obszarach wiejskich w Polsce. Proces resocjalizacji w obcej kulturze, przebiegający pod okiem rodzin posługujących się językiem niemieckim, polegał na pomocy tej rodzinie w gospodarstwie rolnym i miał na celu izolację młodego człowieka od zdemoralizowanego środowiska, z którego pochodził. W literaturze przedmiotu, zwłaszcza psychologicznej (Diener i Chan 2011; Schmidt i in. 2011; Webb 2012; Leck i in. 2015), podkreśla się korzyści dla zdrowia zarówno fizycznego, jak i psychicznego, wynikające z uczestnictwa w zajęciach gospodarskich i ogrodniczych.

Rolnictwo społeczne w Unii Europejskiej – przyczyny i etapy rozwoju, sposoby organizacji, przykłady

Przyczyny rozwoju rolnictwa społecznego w Europie były, w zależności od kraju, różnorodne. Po zamknięciu instytucjonalnych placówek we Włoszech, działalność w tym kraju rozpoczęły spółdzielnie świadczące usługi opiekuńcze. W Irlandii i Holandii podłożem były ruchy wyznaniowe i wspólnoty religijne, które organizowały swoje własne gospodarstwa. W Niemczech (obok podłoża religijnego), rolnictwo społeczne rozwinęło się na bazie warsztatów pracy chronionej (Chmielewski i in. 2017). Obecnie rolnictwo społeczne w Europie znajduje się w różnych fazach rozwoju. W opinii F. Di Iacovo i D. O'Connor (2009) można wyróżnić 4 etapy jego rozwoju:

- 1) Pierwszy – forma pionierska – dobrowolne, „oddolne” działania rolników. Ten etap nie ma instytucjonalnych ram i nie wpisuje się w żadną politykę publiczną. Przykładem może być Słowenia, aczkolwiek rolnictwo społeczne zyskuje tam swoje znaczenie poza sektorem rolnym.
- 2) Drugi – profesjonalizacja rolnictwa społecznego. Zainteresowanie pochodzi głównie z sektorów związanych z rolnictwem; istnieją prywatne i publiczne inicjatywy. Gospodarka społeczna wspierana jest głównie z funduszy z dziedziny rolnictwa i rozwoju obszarów wiejskich. Na tym etapie rozwoju znajduje się region Flandrii w Belgii.
- 3) Trzeci – rolnictwo społeczne jest uznanym elementem systemu pomocy społecznej lub opieki zdrowotnej oraz związanych z nimi instytucji. Gospodarstwa są często przekształcane w ukierunkowane na opiekę profesjonalne gospodarstwa rolne, które są częścią sektora opieki zdrowotnej. Na tym etapie rozwoju znajdują się Niemcy i Irlandia.
- 4) Czwarty – model integracyjny rolnictwa społecznego. Istnieje duża liczba inicjatyw na poziomie lokalnym zorganizowanych w sieci regionalne i krajowe. Zaangażowany jest zarówno sektor rolnictwa, jak i pomocy społecznej oraz zdrowia. Ten etap rozwoju reprezentują Francja, Włochy i Holandia.

Choć działania w zakresie rolnictwa społecznego są w poszczególnych krajach europejskich podobne, to jednak istnieje wiele różnic między państwami wynikających z historii,

sposobów podejścia i ukierunkowania działalności. Podejście instytucjonalne z przewagą instytucji publicznych (zwłaszcza służby zdrowia) jest rozpowszechnione w Niemczech, Francji, Irlandii i Słowenii. Podejście prywatne, bazujące na gospodarstwach terapeutycznych, jest powszechne w Holandii i flamandzkiej części Belgii. Podejście mieszane, bazujące na spółdzielniach socjalnych i gospodarstwach prywatnych popularne jest natomiast we Włoszech. We Włoszech i Francji rolnictwo społeczne jest powiązane przede wszystkim z sektorem społecznym i sektorem opieki, w Holandii – ze służbą zdrowia, we Flandrii – z rolnictwem, a w Niemczech, Wielkiej Brytanii, Irlandii i Słowenii można je usytuować między sektorem społecznym a sektorem służby zdrowia (*Opinia...* 2013). W Holandii, która reprezentuje integracyjny model rolnictwa społecznego i może być przykładem dobrych praktyk, liczba gospodarstw rolnych oferujących usługi społeczne rośnie najszybciej w Europie, ponieważ kilka ministerstw (Ministerstwo Rolnictwa, Przyrody i Jakości Żywności; Ministerstwo Zdrowia; Ministerstwo Sportu) wspiera finansowo tego rodzaju działalność. Również w Norwegii rolnicy otrzymują pomoc z różnych ministerstw (Ministerstwa Rolnictwa; Ministerstwa Zdrowia, Spraw Społecznych, Dzieci i Rodziny oraz Ministerstwa Edukacji i Badań). Dodatkowo samorządy utworzyły własne komitety dotujące działania związane z zieloną opieką (Hine i in. 2008, za: Bombach i in. 2015).

Jednym z powszechnych działań terapeutycznych w ramach rolnictwa społecznego są zajęcia ogrodnicze. Tego rodzaju działalność praktykowana jest w Wielkiej Brytanii (ponad 800 projektów), Niemczech (część terapii prowadzonej w 400 szpitalach i ośrodkach rehabilitacyjnych) i Austrii (terapia ogrodnicza jest szeroko stosowana w szpitalach, domach opieki, w trakcie szkoleń zawodowych w instytucjach, szkołach i ośrodkach dziennych). W Szwecji natomiast niektóre ogrody lecznicze są połączone z uniwersytetami. Działalność ogrodnicza może być bezpośrednio powiązana z instytucjami służby zdrowia (Hassink i Van Dijk 2006). Czas pobytu podopiecznego w gospodarstwie rolnym różni się w zależności od przyczyny jego pobytu i charakteru wsparcia. Wyróżnia się pobyty krótkoterminowe lub długoterminowe. Podczas gdy osoby starsze z demencją mogą mieszkać w gospodarstwie przez kilka lat, interwencje kryzysowe skierowane do nastolatków, którzy np. opuszczają zajęcia szkolne, mogą wymagać pobytu zaledwie przez kilka tygodni (Bombach i in. 2015).

Przykłady inicjatyw z wybranych krajów europejskich zostały zaprezentowane w tabeli 2. Wynika z nich, iż formy działalności prowadzonej w ramach gospodarstw opiekuńczych cechują się różnorodnością w zależności od potrzeb podopiecznych. Każdy prezentowany projekt jest współfinansowany z funduszy publicznych. Realizacja projektów wiąże się z pozytywnymi efektami dla ich beneficjentów.

Perspektywy rozwoju rolnictwa społecznego w Polsce – aspekty prawne, beneficjenci, pierwsze inicjatywy

Polska, podobnie jak Słowenia, znajduje się w fazie pionierskiej rozwijania rolnictwa społecznego. W krajach tych brakuje odpowiedniej polityki publicznej, a co się z tym wiąże finansowego wsparcia dla tego typu działalności; zwykle inicjatywy pojawiają się oddolnie, jako prywatna działalność rolników finansowana ze środków prywatnych w ramach działalności organizacji pozarządowych (Bombach i in. 2015). Jedną z pierwszych koncepcji gospodarstw opiekuńczych w Polsce została opracowana przez Centrum Doradztwa Rol-

Tabela 2. Przykładowe inicjatywy w ramach rolnictwa społecznego w wybranych krajach europejskich

Kraj	Opis przykładowej inicjatywy
Austria	Projekt „Guat Leb’n Association” powstał w 2004 r. z inicjatywy Hansa Brucklera i Walburgi Siebenhofer na ich 4-hektarowej farmie. Jego celem było rozwinięcie hodowli zwierząt, w ramach której osoby o szczególnych potrzebach lub problemach behawioralnych miałyby możliwość rozwijania swoich umiejętności i kompetencji emocjonalnych. Właściciele chcieli również wykorzystać swoje gospodarstwo w celu podniesienia świadomości społecznej i wiedzy na temat rolnictwa społecznego w całej Austrii. Działania w zakresie opieki nad zwierzętami są dostosowane do indywidualnych potrzeb beneficjentów. Gospodarstwo nie prowadzi już żadnej tradycyjnej produkcji rolnej, produkuje wyłącznie żywność dla zwierząt trzymanyh na wolnym wybiegu. W gospodarstwie przebywa ponad 20 podopiecznych, którzy spędzają tam od 1 do 4 godzin tygodniowo. W wyniku realizacji projektu poprawiły się ich zdolności motoryczne, kompetencje emocjonalne i zdolności komunikacyjne. Gospodarstwo jest również wykorzystywane jako praktyczny model szkoleniowy dla kursów certyfikacyjnych. Projekt w 30% jest dotowany z unijnego Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich; otrzymuje również wsparcie finansowe z austriackiego Federalnego Ministerstwa Rolnictwa i Leśnictwa, Środowiska i Wody.
Finlandia	Celem działalności gospodarstwa opiekuńczego „Hakamaa” jest zapewnienie alternatywnych możliwości rehabilitacyjnych osobom niepełnosprawnym, które zwykle korzystają z instytucjonalnej opieki stacjonarnej. Na dwunastohektarowej farmie dostępnych jest wiele różnych zajęć, w tym: opieka nad zwierzętami, ogrodnictwo, leśnictwo, zajęcia kulinarne, rzemiosło i ćwiczenia na świeżym powietrzu. W gospodarstwie, które jest jednostką usług publicznych, mieszka 11 osób dorosłych z trudnościami w uczeniu się i rozwoju i 13 osób z ciężkimi upośledzeniami. Pozostają oni pod opieką wykwalifikowanego personelu. Projekt jest finansowany częściowo przez lokalne władze, a częściowo koszty ponoszą sami podopieczni. Realizacja projektu dowiodła, iż istnieje duże zapotrzebowanie na oferowane usługi.
Irlandia	Celem działalności gospodarstwa „Belmont” jest zapewnienie szans zawodowych osobom, które mają trudności w uczeniu się, a korzystają z pomocy społecznej. Gospodarstwo opiekuńcze oferuje szereg działań, w tym: hodowlę bydła mlecznego, produkcję wołowiny, prace ogrodnicze i hodowlę zwierząt. Działania te są dostosowane do indywidualnych potrzeb beneficjentów. W przyszłości gospodarstwo planuje nawiązanie kontaktów z gospodarstwami prywatnymi, w których podopieczni mogliby spędzać wolny czas. Projekt jest wspierany finansowo przez sektor publiczny oraz przez irlandzką sieć rolnictwa społecznego, która promuje najlepsze praktyki.
Wielka Brytania	Projekt został zainicjowany przez Edwarda i Annę Dugdale, którzy są właścicielami gospodarstwa Ticwood, w ramach którego wspierane są osoby wchodzące w konflikt z prawem oraz dzieci niepełnosprawne fizycznie i/lub dzieci, które mają trudności w uczeniu się. Celem tych działań jest poprawa umiejętności życiowych i umiejętności w zakresie uczenia się w taki sposób, aby zapobiec umieszczeniu podopiecznych w instytucjach. Gospodarstwo oferuje szeroki wachlarz działań, do których należą m.in.: prace ogrodnicze, hodowla zwierząt, gospodarka leśna, leśna szkoła, leśne spacery na wózku inwalidzkim. Prowadzona działalność przynosi znaczące postępy dzieci w nauce i rehabilitacji. Projekt jest finansowany z funduszy publicznych i ze środków organizacji charytatywnych.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Overview of Social Farming...* (2010).

nicznego w Brwinowie, Oddział w Krakowie. Koncepcja była efektem realizacji projektu pt. „Gospodarstwa opiekuńcze – budowanie sieci współpracy” współfinansowanego przez Krajową Sieć Obszarów Wiejskich Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014–2020. Cel projektu sformułowano następująco: „promocja, upowszechnianie i wsparcie rozwoju idei rolnictwa społecznego, w szczególności zakładania na obszarach wiejskich tzw. gospodarstw opiekuńczyh, jako elementu różnicowania źródeł dochodu mieszkańców wsi oraz zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa wielofunkcyjnego oraz aktywizacji mieszkańców obszarów wiejskich” (Dąbrowski i in. 2017, s. 9–10)¹.

¹ Projekt był realizowany od października 2016 r. do maja 2017 r. W ramach projektu opracowano koncepcję rozwoju gospodarstw opiekuńczyh w Polsce z udziałem ekspertów z różnych dziedzin, przeprowadzono trzydniowe szkolenie dla doradców – pracowników wojewódzkich ośrodków doradztwa rolniczego. Zadaniem tych doradców było przeprowadzenie 48 spotkań informacyjno-szkoleniowych dla rolników i członków ich ro-

Obecne uwarunkowania prawne w Polsce ograniczają możliwości łączenia działalności rolniczej ze świadczeniem usług opiekuńczych. Gospodarstwo opiekuńcze może być prowadzone zatem na bazie działalności gospodarczej w formie spółdzielni socjalnej, stowarzyszenia bądź fundacji. Stwarza to możliwość pozyskiwania środków finansowych z różnych źródeł, np. funduszy wsparcia ekonomii społecznej, źródeł rządowych i samorządowych, przeznaczonych na powstawanie i rozwój placówek opiekuńczych (*Gospodarstwa opiekuńcze...* 2017). Twórcy polskiej koncepcji gospodarstw opiekuńczych postulują, aby głównymi beneficjentami usług w ramach tych gospodarstw były osoby starsze po 60. roku życia, nieaktywne zawodowo lub niesamodzielne życiowo. Skoncentrowanie działalności opiekuńczej na seniorach ma swoje uzasadnienie merytoryczne, które zostało przedstawione poniżej.

- Postępujący proces starzenia się społeczeństwa – zwiększa się ilość osób starszych potrzebujących opieki. Według danych GUS, w 2013 r. ludność w wieku 65 lat i więcej stanowiła ok. 15% populacji (5,7 mln osób), zaś w 2050 r., jak się prognozuje, odsetek ten wzrośnie do blisko 33% (11,1 mln osób) (*Podstawowe informacje...* 2015).
- W związku z postępem medycznym i poprawą sytuacji w zakresie umieralności oraz coraz większą świadomością społeczną w zakresie zdrowego stylu życia, przesuwa się średnia długość życia ludzi. Z danych GUS wynika, iż w 2013 r. przeciętne trwanie życia mężczyzny wynosiło 73,1 lat, zaś kobiety – 81,1 lat. W porównaniu z początkiem lat 90. XX wieku, wydłużyło się ono o ponad 7 lat dla mężczyzn oraz o 6 lat dla kobiet (tamże).
- Młodzi ludzie migrują ze wsi do miasta, w związku z czym istnieje konieczność zapewnienia opieki starszym i samotnym osobom. Z danych *Diagnozy Społecznej* (Czapiński i Panek red. 2015) wynika, iż większy niż przeciętnie odsetek osób migrujących obserwuje się wśród mieszkańców mniejszych miejscowości (w tym wsi i miast poniżej 20 tys. mieszkańców).
- Rośnie zapotrzebowanie na innowacyjne sposoby terapii, które mogą być atrakcyjne dla zamożnych klientów.
- Rośnie zapotrzebowanie na usługi dla osób starszych (Matysiak 2017), co stanowi szansę dla osób, które chcą uruchomić własną działalność gospodarczą (np. w postaci spółdzielni socjalnej). Stanowi to również szansę dla osób poszukujących pracy w sektorze pomocy społecznej.
- Następuje rozwój obszarów wiejskich – dążenie do zmniejszenia nierówności w dostępie do usług społecznych, zwłaszcza w najmniejszych miejscowościach.
- Dostępne są liczne możliwości finansowego wsparcia powstawania placówek opiekuńczych dla seniorów (zarówno w ramach środków publicznych, jak i prywatnych) (*Gospodarstwa opiekuńcze...* 2017).

Twórcy polskiej koncepcji gospodarstw opiekuńczych rekomendują także, aby gospodarstwa opiekuńcze w Polsce przybierały formy organizacyjne charakterystyczne dla jednostek systemu pomocy społecznej w postaci: dziennych domów pomocy, rodzinnego domu pomocy oraz placówki całodobowej opieki (tamże).

---

dzin, w których brało udział łącznie 988 osób. Ostatnim etapem projektu była realizacja badań sondażowych wśród uczestników projektu. Celem badań było rozpoznanie zainteresowania wśród rolników prowadzeniem gospodarstw opiekuńczych oraz uczestnictwem w działaniach w zakresie budowania sieci współpracy na rzecz tych gospodarstw (zrealizowano łącznie 979 ankiet audytoryjnych).

Zgodnie z Ustawą z dnia 12 marca 2004 roku o pomocy społecznej (Dz. U. 2017, poz. 1769), dzienny dom pomocy jest rodzajem ośrodka wsparcia, w ramach którego mogą być świadczone usługi opiekuńcze, specjalistyczne usługi opiekuńcze lub posiłek osobom, które ze względu na wiek, chorobę lub niepełnosprawność, wymagają częściowej opieki i pomocy w zaspokajaniu niezbędnych potrzeb życiowych. W placówce tej mogą być też realizowane m.in. usługi aktywizująco-usprawniające w postaci zajęć indywidualnych i grupowych, wykorzystujących potencjał i specyfikę gospodarstwa rolnego, zajęcia terapeutyczne (kontakt ze zwierzętami), włączanie osób w prace ogrodnicze bądź drobne prace polowe i gospodarcze, w przygotowywanie posiłków i przetworów na zimę, tworzenie rękodzieła, udział w imprezach integracyjnych (*Gospodarstwa opiekuńcze...* 2017).

Rodzinny dom pomocy, na mocy rozporządzenia Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 31.05.2012 r. w sprawie rodzinnych domów pomocy (Dz. U. 2012, poz. 719), świadczy natomiast usługi bytowe i opiekuńcze dla osób wymagających wsparcia z powodu wieku i/lub niepełnosprawności. Osobom przebywającym w rodzinnym domu pomocy zapewnia się całodobowe usługi pobytowe dostosowane do ich sprawności psychofizycznej (pobyt, wyżywienie, utrzymanie czystości), usługi opiekuńcze (zaspokajanie potrzeb życiowych, pielęgnację, kontakty z otoczeniem oraz inne czynności wynikające z potrzeb).

Placówka całodobowej opieki zapewniająca opiekę osobom niepełnosprawnym, przewlekle chorym lub osobom w podeszłym wieku, zgodnie z rozdziałem 3, art. 68 ustawy o pomocy społecznej, może być prowadzona w postaci działalności gospodarczej po uzyskaniu zezwolenia wojewody. Opieka w tej placówce, podobnie jak w rodzinnym domu pomocy, polega na świadczeniu przez całą dobę usług: opiekuńczych (pomoc w podstawowych czynnościach życiowych, pielęgnacja, opieka higieniczna, pomoc w załatwianiu spraw osobistych, np. urzędowych, kontakty z otoczeniem) oraz bytowych (pobyt, wyżywienie, utrzymanie czystości). Zarówno rodzinny dom pomocy, jak i placówka całodobowej opieki, mogą funkcjonować na bazie gospodarstw rolnych i realizować zajęcia terapeutyczne skierowane do seniorów, wykorzystując przy tym wiejskie warunki życia. Czas wolny spędzony na zewnątrz z pewnością przyczyni się do poprawy zdrowia psychicznego i fizycznego osób starszych. Należy także wspomnieć o funkcjonujących w województwie kujawsko-pomorskim gospodarstwach opiekuńczych, które były efektem realizacji projektu Kujawsko-Pomorskiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego w Minikowie w partnerstwie z Lokalną Grupą Działania Bory Tucholskie pod nazwą „Zielona opieka – gospodarstwa opiekuńcze w woj. kujawsko-pomorskim”². W oparciu o doświadczenia holenderskie i wizytę studyjną w Holandii, opracowano założenia koncepcji gospodarstw opiekuńczych, dokonano przeglądu pomieszczeń gospodarskich dla podopiecznych pod względem spełniania wymogów technicznych oraz przeprowadzono wstępną analizę finansową przekształcenia gospodarstwa agroturystycznego lub rolniczego na działalność opiekuńczą (zob. szerzej: Kamiński 2018). W ramach projektu, w latach 2016–2018 na terenie województwa kujawsko-pomorskiego powstało 15 gospodarstw opiekuńczych, w których łącznie przebywało 76 podopiecznych. Były to m.in. osoby niesamodzielne ze względu na stan zdrowia lub podeszły wiek. Każde z gospodarstw średnio miało pod swoją opieką 5 osób, które przebywały w nim przez 8 godzin dziennie, 5 razy w tygodniu. Zajęcia skierowane do beneficjentów były zróżnicowane w zależności od aury i formy organizacyjnej gospo-

² Projekt był realizowany w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Kujawsko-Pomorskiego na lata 2014–2020 ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego, (priorytet IX usługi społeczne), zob. Kujawsko-Pomorski Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Minikowie (2018).

darstwa rolnego i obejmowały m.in.: rozrywki umysłowe, gry, rękodzieło, spacer, opiekę nad zwierzętami, prace ogrodnicze (Kowalczyk 2017). Projekt jest postrzegany jako udana inicjatywa i zakłada się jego kontynuację w formie komercyjnej.

Podsumowanie

Jednym z priorytetów Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014–2020 jest zwiększanie włączenia społecznego, ograniczenie ubóstwa i promowanie rozwoju gospodarczego na obszarach wiejskich. Gospodarstwa opiekuńcze wpisują się w szerszą ideę inkluzji społecznej, gdyż umożliwiają osobom zagrożonym wykluczeniem społecznym powrót do aktywnego życia w społeczeństwie oraz pełnienie ról społecznych w miejscu zamieszkania, w pracy czy w szkole. W przypadku osób z problemami zdrowotnymi działalność rolnicza, w połączeniu z usługami społecznymi i opieką zdrowotną, sprzyja dobremu samopoczuciu i pomaga w powrocie do zdrowia. Gospodarstwa opiekuńcze stwarzają także szanse dla mieszkańców obszarów wiejskich na nowe możliwości zatrudnienia i dywersyfikację źródeł dochodów.

Rolnictwo społeczne rozwija się od wielu lat w Europie Zachodniej, lecz w poszczególnych krajach znajduje się w różnych fazach rozwoju. Kraje europejskie różnią się także sposobem organizacji, finansowania oraz ukierunkowania działalności w zakresie rolnictwa społecznego. Przykładem dobrych praktyk może być Holandia, gdzie gospodarstwa opiekuńcze rozwinęły się najszybciej i jest ich tam najwięcej. W Polsce pojawiają się już pionierskie formy gospodarstw opiekuńczych, których działalność skierowana jest głównie do seniorów i/lub osób chorych. Ważne jest zatem pilne stworzenie podstaw prawnych do rozwoju tych gospodarstw oraz zabezpieczenie środków finansowych na ich funkcjonowanie.

Bibliografia

- Bombach C., Stohler R., Wydler H.**, 2015, *Farming families as foster families: the findings of an exploratory study on care farming in Switzerland*, International Journal of Child, Youth and Family Studies, 6, 3, s. 440–457.
- Chmielewski M., Daab M., Miśkowiec A., Rogalska E., Sochacka M.**, 2017, *Rozwój rolnictwa społecznego w Europie na przykładzie gospodarstw opiekuńczych w wybranych krajach europejskich*, PCG Polska, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa.
- Czapiński J., Panek T.** (red.), 2015, *Diagnoza społeczna 2015. Warunki i jakość życia Polaków*, Rada Monitoringu Społecznego, Warszawa.
- Dąbrowski A., Stępnik K., Król J.**, 2017, *Gospodarstwa opiekuńcze – budowanie sieci współpracy. Raport z badań*, Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie Oddział w Krakowie, Kraków.
- Dessein J., Bock B.**, 2010, *The Economics of Green Care in Agriculture*, Loughborough University Press, Loughborough.
- Di Iacovo F., O'Connor D.** (red.), 2009, *Supporting Policies for Social Farming in Europe. Progressing Multifunctionality in Responsive Rural Areas*, ARSIA, Firenze.

- Di Trapani A.M., Squatrito R., Fodera M., Testa R., Tudisca S., Sgroi F.**, 2014, *Payment for environmental services for the sustainable development of the territory*, *American Journal of Environmental Sciences*, 10, 5, s. 480–488.
- Diener E., Chan M.Y.**, 2011, *Happy people live longer: Subjective well-being contributes to health and longevity*, *Applied Psychology: Health and Well-Being*, 3, 1, s. 1–43.
- EESC Opinion: Social farming**, 2012, www.eesc.europa.eu/en/our-work/opinions-information-reports (08.02.2018).
- Elings M.**, 2012, *Effect of care farms. Scientific research on the benefits of care farms for clients*, Plant Research International, Wageningen.
- Gospodarstwa opiekuńcze – budowanie sieci współpracy**, 2017, Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie Oddział w Krakowie, Kraków.
- Hassink J., Van Dijk M.**, 2006, *Farming for health across Europe. Comparison between countries, and recommendations for a research and policy agenda*, [w:] J. Hassink, M. Van Dijk (red.), *Farming for health*, Wageningen University and Research Centre, Wageningen, s. 347–357.
- Hine R., Peacock J., Pretty J.**, 2008, *Care farming in the UK: Evidence and opportunities. Report for the National Care Farming Initiative*, University of Essex, Essex.
- KajdaneK K.**, 2012, *Miasto i wieś*, [w:] A. Giza, M. Sikorska (red.), *Współczesne społeczeństwo polskie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 139–183.
- Kamiński R.**, 2018, *Gospodarstwa opiekuńcze – podążanie za potrzebami mieszkańców wsi i rolników*, [w:] *Usługi opiekuńcze jako przyszłościowa forma działalności gospodarczej na obszarach wiejskich*, I Ogólnopolski Kongres Gospodarstw Opiekuńczych, Kujawsko-Pomorski Ośrodek Doradztwa Rolniczego, Minikowo, s. 5–8 (materiały konferencyjne).
- Kowalczyk M.**, 2017, *Czym są gospodarstwa opiekuńcze?*, www.fundacjawspomagania.wsi.pl (15.02.2018).
- Kujawsko-Pomorski Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Minikowie, 2018, *Gospodarstwa opiekuńcze*, www.opieka.kpodr.pl (15.02.2018).
- Lanfranchi M., Giannetto C., Abbate T., Dimitrova V.**, 2015, *Agriculture and the social farm: expression of the multifunctional model of agriculture as a solution to the economic crisis in rural areas*, *Bulgarian Journal of Agricultural Science*, 21, s. 711–718.
- Leck Ch., Upton D., Evans N.**, 2015, *Growing well-beings: The positive experience of care farms*, *British Journal of Health Psychology*, 20, s. 745–762.
- Matysiak I.**, 2017, *Elderly people as key actors behind social innovations in rural areas: Examples of care cooperatives in the Netherlands*, *Acta Innovations*, 24, s. 30–37.
- Opinia Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego w sprawie: „Rolnictwo społeczne: zielone usługi terapeutyczno-opiekuńcze oraz polityka społeczna i zdrowotna”*, 2013, *Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej*, 2013/C 44/07, www.eur-lex.europa.eu (08.03.2018).
- Overview of Social Farming and Rural Development Policy and Selected EU Member States. NRN Joint Thematic Initiative on Social Farming*, 2010, European Communities.
- Podstawowe informacje o rozwoju demograficznym Polski do 2014 roku*, 2015, GUS, Warszawa.
- Roszkowska-Mądra B.**, 2009, *Koncepcje rozwoju europejskiego rolnictwa i obszarów wiejskich*, *Gospodarka Narodowa*, 10, s. 83–102.
- Schmidt C.K., Raque-Bogdan T.L., Piontkowski S., Schaefer K.L.**, 2011, *Putting the positive in health psychology: A content analysis of three journals*, *Journal of Health Psychology*, 16, 4, s. 607–620.
- Sempik J., Hine R., Wilcox D.**, 2010, *Green Care: A Conceptual Framework, A Report of the Working Group on the Health Benefits of Green Care*, *COST Action 866, Green Care in Agriculture*, Centre

for Child and Family Research, Loughborough University, Loughborough, <http://agrarumwelt-paedagogik.ac.at> (08.03.2018).

Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 31.05.2012 r. w sprawie rodzinnych domów pomocy (Dz. U. 2012 poz. 719).

Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (Dz. U. 2017 poz. 1769).

Webb L., 2012, *The recovery model and complex health needs: What health psychology can learn from mental health and substance misuse service provision*, *Journal of Health Psychology*, 17, 5, s. 731–741.

Summary

The subject matter being discussed in the article pertains to the idea of social farming. According to the European Economic and Social Committee, social farming is an innovative approach combining two concepts: multifunctional agriculture and social services and/or health care at the local level. Social farming provides an opportunity to improve the well-being of individuals and collective integration of people at risk of social exclusion. It creates new employment opportunities and diversification of income sources for inhabitants of rural areas. The idea of social farming has been developing for many years in countries of Western Europe, while in Poland it is still at an initial phase. The article presents objectives of social farming, implemented social services, categories of beneficiaries and forms of their support. The paper also presents case studies from selected European countries. Further part of the article is devoted to legal aspects of establishing and functioning welfare farms in Poland.